

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KREITI YA 12

SEPEDI LELEME LA GAE (HL)

LEPHEPHE LA PELE (P1)

DIBATSELA 2023

MEPUTSO: 70

NAKO: Diiri tše 2

Palomoka ya matlakala a dipotšišo ke 11.

DITAELO LE TSHEDIMOŠO

1. Lephephe le, le arotšwe ka DIKAROLO TŠE THARO, e lego YA A, YA B le YA C.

KAROLO YA A: Tekatlhaologanyo (30)

KAROLO YA B: Kakaretšo (10)

KAROLO YA C: Dibopego le melao ya tšhomišo ya polelo (30)

2. Bala ditaelo KA MOKA ka tlhokomelo.

3. Araba dipotšišo KA MOKA.

4. Thoma KAROLO YE NNGWE le YE NNGWE letlakaleng LE LEFSA.

5. Thala mothalo ka morago ga KAROLO YE NNGWE le YE NNGWE.

6. Dikarabo di nomorwe go swana le dipotšišo.

7. Tshela mothalo ka morago ga karabo YE NNGWE le YE NNGWE.

8. Hlokomela mopeleto le tlhamo ya mafoko.

9. Nako ye e akanywago ge go arabja lephephe le e ka ba ka tsela ye:

KAROLO YA A: Metsotso ye e ka bago ye 50

KAROLO YA B: Metsotso ye e ka bago ye 30

KAROLO YA C: Metsotso ye e ka bago ye 40

10. Ngwala ka bothakga le ka mongwalo wa go balega.

KAROLO YA A: TEKATLHAOLOGANYO**POTŠIŠO YA 1**

- 1.1 Bala ka tlhokomelo setšweletšwa sa ka tlase gore o kgone go araba dipotšišo tša go latela.

SETŠWELETŠWA SA A

POPOTELA E SA KWEGO ...		
1	<p>Nkhakhane ke mošemane yo a bego a dula motseng wa Masodi le batswadi ba gagwe le bana babo ba bane, e lego digameetse tše pedi le masoganammele a mabedi. Thagaletswalo lapeng la gabo ke Mmabotse mola kgorulane e le Setimela yo a rilego ge a boa go thopa bonna ba re: 'Ke kgorulane ya bagale, ke Setimela sa boNakedi setšeakganglepere'. Lapa la mabobo la seriti, le mang le mang a bego a duma gore nkabe e ka ba labo.</p>	5
2	<p>Setimela o be a sa retwe fela, e be e le ngwana wa go hlokwa. Otopedi le mosadia'gwe Ramolobane ba tšere nako ye telele ba nyaka kgorulane, ba ipoela fela. Ka morago ga paka ye teletšana ditlhokwa tša ba lalela gomme ba fiwa Setimela. Nkhakhane ka go ba le tseba, o be a bona eka yo Setimela o fiwa maemo lapeng la gabo. Se sa mo dira gore a thome go fetša maitshwaro a gagwe. Ruri o be a sa leše batswadi ba gagwe di wela fela ba sa gopole gore a ka be a tsenwe ke bopelompe. Nnete ya go hloka bana ba phefo ke go re ba be ba fela ba mmošša go re ga a di gadikele go di phura.</p>	10 15
3	<p>Le ge batswadi ba be ba fela ba mmošša a go sasamela, go mogala' Nkhakhane di be di tsena ka mo di etšwa ka go ye nngwe tsebe. O be a sa iše felo ka tšona. O be a iphelela bja gagwe bophelo. Dikgaetšedi le barwarre ba lekile go mo kgeloša tseleng ye a bona e ke ba mo jela mona. Ge e le Setimela yena o be a sa nyake go kwa le le tee la go tšwa go yena. Bophelo bja bona e be e le bja katse le legotlo.</p>	20
4	<p>O phetše bjalo Nkhakhane, go bonala nke dilo di mo sepelela gabotse bophelong. O be a sa lemoge le go elelwa la mogologolo le le rego: 'Tsela ya morara ga e butšwe'. Gabotse a ke re ga se go se lemoge ke go lebala. Go lebala ga gagwe go ile gwa mo gatiša mašemo a šele.</p>	25
5	<p>Nkhakhane o be a phela ka go utswa dithoto tša batho gomme a di uta ka mo gagabo ntle le temogo ya batswadi. Lehono o tla le seyalemoya, gosasa ke thelebišene, ka lela ke diselefouno. Barwarre le dikgaetšedi ba makatšwa ke go bona a eja lešela, a phela ka lemyemyelo, a tloga e sa le ka nyamane a boa ge tšhweutšhiritšhiri e dula dithaba ka marago. Setimela o lekile go bolela le yena ka taba ya go mo nyakiša matogwana ka ge a tseba a sa šome eupša a mo tšhela ka mae a go bola. Dikgaetšedi ka ge ba itulela malapeng a bona ba lekile go mo kgopela gore a tle kua go bona, a ba botša diganagofela. Morwarragwe yo e lego morutiši o lekile go mo lemoša kotsi ya go se tsene sekolo a mmošša ge a epolla matong, tše e le dinako tša bona.</p>	30 35

6	Malapeng a mangwe o tla ja tlabe wa tlabega go bona batswadi ba amogela dithoto tše bana ba bona ba tlogo le tšona fela ba sa šome. Motswadi o tseba gabotse gore ngwana wa gagwe ga a šome fela o boa a athile thelebišene a e hlakelele. O be o kwe a re 'Hei, wa tla wa re dira batho wena Ngwato goba Hunadi.' Ga a botšiše go re 'Ka go re ga o šome ngwanaka, se o se rekile ka eng? Kae?' Wo ke molaba wo batswadi ba felago ba wela go wona. Batswadi ba Nkhakhane ga se ba ka ba gopola gore ka le lengwe la matšatši ba ka ikhwetša ba wetše molabeng wo. Ba be ba leka ka mešegofela go hlokomela gore bana ba bona ba itshwara setho. Mohlang wo ba lemogago gore ba be ba iphora ka leswafo Mmago Mmabotse o ile a be a idibala.	40 45
7	Tadi e be e amuša tatšana ge Nkhakhane a goroga lapeng la gabo. Ke nnete le be le fiša tšhiritšhiri! Nkhakhane o be a sa gopole gore batswadi ba gona. O be a kwele gore ba ile go tsogela ga mmaneagwe kua Basogadi go amogela betši ka ge e be e le mafelelong a beke. Mošemane a lahlwa ke badimo, tatagwe le mmagwe ba be ba le gona. Sefatanaga sa bona se be se tšwele ka mogoloa'gwe mesong a ile lehung kua GaMerebere. Moisa o tsene a hohonka a <i>phokothetše</i> , meraba e šišitše e laetša gore e laišitše tša batho. Ge a se no re palakata! ka phapošeng ya gagwe, ge a re mahlo boa! a hwetša tatagwe a eme mojako a mo tsepeletše ka mahlo a a bego a tuka malakabe a pefelo. Nkhakhane a mo fa selefouno ya <i>I-Phone</i> ya mašeleng a go bitša, monnamogolo ga se a senye nako, a ponya gatee a ntšha mogala wa gagwe. 'Sersanta kitimelang ka mono, lehodu le swarwa ka morwalo.' Dimpša tša mmušo ke nnete tša fihla ba hwanyolla le tše a bego a di utile mogala' Nkhakhane. Ngwedi o ile wa apogelwa ke maru, lehodu la swarwa ka morwalo.	50 55 60

[Mothopo: Boitlhamelo]

- 1.1.1 Go tšwa temaneng ya 1 tsopola:
- (a) Sekafoko se se šupago 'go boa komeng'.
 - (b) Lentšu le le šupago gore 'ngwana wa mathomo'.
 - (c) Lentšu le le šupago gore 'ngwana wa mafelelo'. (3)
- 1.1.2 Efa mainagokwa A MABEDI temaneng ya 1 a a laetšago gore lapa la Otopedi le Ramolobane le be le hlogonolofaditšwe ka bana ba bašemane le basetsana. (2)
- 1.1.3 Naa o kwešiša eng ka polelo ye: 'Ditlhokwa tša ba lalela' bjalo ka ge e dirišitšwe temaneng ya 2? (1)
- 1.1.4 Akaretša temana ya 2 ka dintlha TŠE PEDI. (2)
- 1.1.5 Hlaloša ka fao Nkhakhane a bego a phela le ba lapa labo go ya ka diteng tša temana ya 3. Efa dintlha TŠE PEDI. (2)

- 1.1.6 Go ya ka diteng tša temana ya 5, ke eng se se ka dirwago go thuša bana ba go swana le Nkhakhane? Efa dintlha TŠE PEDI. (2)
- 1.1.7 Ka dintlha TŠE PEDI hlatholla molaetša wo o tšweletšwago ke temana ya 6. (2)
- 1.1.8 Ke ka lebaka la eng Nkhakhane a tsene gae a hohonka? (1)
- 1.1.9 Batswadi ba Nkhakhane ba fapana bjang le batswadi ba bana ba bangwe tabeng ya go tla ka dithoto tša go utswiwa ka gae go ya ka temana ya 7? Efa ntlha E TEE. (1)
- 1.1.10 Ke eng se se ka dirwago go fediša ditiro tša bosenyi Afrika-Borwa? Efa dintlha TŠE PEDI. (2)
- 1.1.11 Hlaloša dikgato TŠE PEDI tše maphodisa a swanetšego go di tšea ge a swara batho ba go swana le Nkhakhane go ya ka diteng tša temana ya 7. (2)

1.2 Lekodišiša seswantšho sa ka tlase gore o kgone go araba dipotšišo.

SETŠWELETŠWA SA B

[Mothopo: www.gettyimages.com]

1.2.1 Kgetha karabo ya maleba.

Ke tiragalo efe ye e diragetšego go SETŠWELETŠWA SA B:

- A Go sekišwa
- B Go golegwa
- C Go sepetšwa
- D Go boledišwa

(1)

- 1.2.2 Ke eng se se laetšago gore lefelo le le lego SETŠWELETŠWENG SA B ke bogorogelo bja bagolegwa? (1)
- 1.2.3 Bapetša diteng tša SETŠWELETŠWA SA A TEMANENG YA 7 le SETŠWELETŠWA SA B. (2)
- 1.2.4 Ka ntlha E TEE hlaloša se se bontšhago gore motho yo a aperego sekhapha se sešweu ke mogolegwa. (1)
- 1.2.5 Akanya maele A MARARO a o ka a fago bafsa mabapi le ditiragalo tša SETŠWELETŠWA SA B. (3)
- 1.2.6 Na ke maikutlo afe a a go aparelago mabapi le ditiragalo tša SETŠWELETŠWA SA B? Fahlela karabo ya gago. (2)

PALOMOKA YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KAKARETŠO**POTŠIŠO YA 2**

Akaretša setšweletšwa se sa ka tlase ka mantšu a gago ka go kgoboketša dikgopolokgolo tše di laetšago mehola ya Lenaneo la Phepo la Setšhaba Dikolong.

ELA HLOKO:

1. Kakaretšo ya gago e be le dintlha tše 7 gomme e se fete mantšu a 90.
2. Ngwala ka tsela ya temana.
3. Se ngwale hlogo ya kakaretšo.
4. Bontšha palo ya mantšu mafelelong a kakaretšo.
5. Kakaretšo e be ka mantšu a gago.

SETŠWELETŠWA SA C**TŠIE E FOFA KA MOŠWANG**

Ka ngwaga wa 1994 Mopresidente wa Afrika-Borwa wa maloba, Nelson Mandela ka go bona gore tlala e wele ka mo nageng, o ile a ithaopa go hloma Lenaneo la Phepo la Setšhaba ka Dikolong (*National School Nutrition Programme/NSNP*). Lenaneo le le okeditše palo ya barutwana dikolong tša mmušo mo Afrika-Borwa. Go tloga ka ngwaga wa 2004 lenaneo le le tlošitšwe go Kgoro ya Maphelo la išwa go Kgoro ya Thuto ya Motheo.

Maikemišetšo a lona ke go hlabolla maphelo le maemo a phepo a barutwana gotee le thuto. Tlhabollo ye e tloša tlala le ditlamorago tša phepompe barutwaneng. Ditsebi di re: 'O ka se rute morutwana yo a swerwego ke tlala.' Yena o phela a hlephile moko gomme tshedimošo ye a e fiwago ke barutiši ya tšena ka go ye tsebe ya tšwa ka go yela. Lenaneo le le thuša gore bana ba tle sekolong ka mehla. Ba fihla ka nako dikolong, kudukudu dikolong tša digotlane mo ba fiwago le difihlolo ka ge ba tseba gore go ya sekolong ke go itia mpa ka lenono. Baemedi ba Kgoro ya Thuto ba bolela gore e sa le mmušo o thoma go fepa barutwana ka dikolong, ba theeletša ka šedi.

Lenaneo la Phepo la Setšhaba Dikolong ga le hole barutwana fela, le godiša le ekonomi ya naga ka ge le direla balemi ba merogo letseno ka go rekišetša baabi ba ditirelo ditšweletšwa tša bona. Batho ba ba dulago metseng ya kgaufsi le dikolo le bona ba hwetša mešomo bjalo ka baapei dikolong gomme ba kgona go iphediša gammogo le malapa a bona. Mmane Mosima yo e lego moapei Sekolong sa Mphepe o re o thabišwa ke gore barutwana ba rata dijo tša gagwe. Ge ba etšwa maikhutšong a dikolo ba mmotša gore ba be ba hlolotšwe dijo tša gagwe. O re ka nako ya go ja ba fetša dijo ka moka gomme dibjana tša šala di phadima tše nkego di hlatswitšwe. Ditheto le ditebogo di lebišwa go mmušo wa rena.

[Mothopo: Boitlhamelo bjo bo nago le dinyakišišo]

KAROLO YA C: DIBOPEGO LE MELAO YA TŠHOMIŠO YA POLELO

- Dithekniki tša papatšo le khathune.
- Tlotlontšu le tšhomišo ya polelo.
- Dibopego tša lefoko.
- Temogo ya tšhomišo ya polelo ka tsinkelo.

POTŠIŠO YA 3

Lebeledišiša papatšo ye ya ka tlase gore o tle o kgone go laetša mabokgoni a tlhathollo ya ditšweletšwa tša go balwa le go bogelwa ka go araba dipotšišo.

SETŠWELETŠWA SA D

NA O NYAKA LETLALO LE BORELEDI?

THELELA

Reka

THELELA,
o tla bona!

Setlolo sa THELELA ke sa makgarebe fela.

[Mothopo: <https://za.pinterest.com/pin/680817668687465636/>]

3.1 Kgetha karabo ya maleba.

Sebapatšwa se dira gore letlalo le:

- A Letefale
- B Thelele
- C Tage
- D Tie

(1)

3.2 Tsopola polelo ya go kgetholla go tšwa papatšong.

(1)

3.3 Feleletša mafokwana a a latelago ka go:

3.3.1 Šomiša moselana wa -ana go laetša **kgahlego**.
Lekgarebe le le ...

(1)

3.3.2 Šomiša moselana wa -ng go laetša **lefelo**.
Lekgarebe le rwele toulo ...

(1)

3.4 Tšweletša tirišo ya thekniki ya potšišorethoriki papatšong ye.

(1)

3.5 Efa lebaka la tirišo ya ditlhaka tše nnyane papatšong ye.

(1)

3.6 Efa dintlha TŠE PEDI tše di tlogetšwego papatšong ye.

(2)

3.7 Na o a dumela gore mmapatši o kgonne go jabetša bareki papatšong ya gagwe? Efa dintlha TŠE PEDI.

(2)

[10]

POTŠIŠO YA 4: KHATHUNE

Lebeledišiša khathune ye ya ka tlase gore o tle o kgone go laetša mabokgoni a tlhathollo ya ditšweletšwa tša go balwa le go bogelwa ka go araba dipotšišo.

SETŠWELETŠWA SA E

[Mothopo: <https://www.rd.com/wp-content/uploads/2019/08/US191251A-1-e1615577075286.jpg?resize=696,901>]

- 4.1 Tsopola polelo ya go laetša:
- 4.1.1 Lenyatšo poduleng a A. (1)
- 4.1.2 Pefelo poduleng ya B. (1)
- 4.2 Efa phapano gare ga podula ya A le ya B. (2)
- 4.3 Kgetha karabo ya maleba.
- Na kalo ya khathune ye e laetša lefelo lefe?
- A Khefi ya inthanete
- B Lebenkele la dijo
- C Bolokišetšong
- D Boemapese (1)
- 4.4 Efa leina la letsogo le le rwelego sešupanako la monna wa A o be o fe le lehlalosešagotee la lona. (2)
- 4.5 Ke thuto efe ye mothadi wa khathune a e tšweletšago khathuneng ye? (1)
- 4.6 Na maikutlo a gago ke afe mabapi le khathune ye? Fahlela karabo ya gago. (2)

[10]

POTŠIŠO YA 5: TEMANA

Badišiša setšweletšwa se sa ka tlase gore o tle o kgone go laetša mabokgoni a kwešišo ya dibopego le melao ya tšhomišo ya polelo ka go araba dipotšišo.

SETŠWELETŠWA SA F**GO LEBALA**

'Na motho a ka lebala maina a batho ba ka gae ešita le a bana ba gagwe?' Gwa botšiša **Mosima** a bonagala a tshwenyegile kudu moyeng ka lebaka la makgolo wa gagwe yo a lwalago. 'Ee, go a kgonega Mosima', gwa fetola ngaka Kekana yo e lego ngaka ya malwetši a monagano Bookelong bja Block 14. Yena o hlalošitše gore go lebala go ka hlolwa ke mabaka a a fapanego. O rile lebaka le lengwe e ka ba bolwetši bja go gobatša le go bolaya monagano bjo bo bitšwago *Alzheimer*. 5

O re bolwetši bjo bo swara batho ba mengwaga ye 65 le go feta. Le ge go le bjalo o boletše gore go na le batho ba bo ka ba hlaselago pele ba fihla mengwageng ye. Molwetši wa Alzheimer a ka šitwa go phetha mešomo ye bonolo ya letšatši. Ge bolwetši bo le gare bo gola, a ka thoma go lebala dilo le batho. Ngaka Kekana o boditše Mosima gore go bohlokwa gore a kwešiše tšohle mabapi le bolwetši bjo gore a tle a amogele le go fa makgoloagwe thekgo ge e le gore bo mo swere ka ge a itaetša a na le dika tša bjona. 10

O rile ke ngaka fela ye e ka fago kgonthišišo ya gore **motho o swerwe ke bolwetši bjo**. Bolwetši bjo ga bo alafege eupša dingaka di ka fa molwetši dihlare tša go okobatša dika tša bjona nakwana fela. 15

[Mothopo: Boitlhamelo bjo bo nago le dinyakišišo]

- 5.1 Go tšwa temaneng ya 1 efa tirišo ya ditlhakagolo tše di kotofaditšwego. (2)
- 5.2 5.2.1 Fetolela polelotebanyi ye go polelotharedi:
'Ee, go a kgonega Mosima', gwa fetola Ngaka Kekana. (1)
- 5.2.2 Fetolela lefoko le go kganetšo:
'Bolwetši bjo bo swara batho ba mengwaga ye 65 le go feta.' (1)
- 5.3 Laetša lešalaohle temaneng ya 2 o be o fe le tirišo ya lona. (2)
- 5.4 Go tšwa temaneng ya 3 hlaloša tirišo ya lentšu le le thaletšwego o be o le šomiše lefokong go tšweletša tirišo ye e fapanego le yeo. (2)
- 5.5 Ahlaahla tirišo ya polelotirišwa ye e kotofaditšwego temaneng ya 3. (2)

[10]

PALOMOKA YA KAROLO YA C: 30
PALOMOKA YA TLHAHLOBO: 70